

Љубомир Зуковић

ВУК У УЛОЗИ НАРОДНОГ ПРИПОВЕДАЧА

Једно од темељних Вукових запажања, које по свом значају заслужује да постане део опште теорије усменог песништва, гласи овако: „Пјесме, загонетке и приповијести” – тако он у том тренутку назива половице – „то је готово народно књижество, коме ништа више не треба него га *вјерно, чисто и непокварено* скупити, али у писању приповијетки већ треба мислити и ријечи намјештати (али опет не по *своме укусу*, него по својству Српскога језика) да не би ни с једне стране било прећерано, него да би могао и учен читати, и прост слушати”¹.

Према оваквом Вуковом схватању, и поступку који је из њега проистекао, однос је био различит; занемаримо ли у свој прилици нијансе – био је углавном двојак. Једни су све то прихватили и одобравали, приче, које је он на тај начин прикупио и штампао, сматрали уистину народним; док су други на такав поступак гледали као на нешто чиме се битно нарушава аутентичност народних умотворина. Тако је још Љуба Стојановић за народне приповетке које је Вук скупιο и објавио казао да су оне „управо његова проза, а не проза оних који су му приповетке слали”². Најпре, они који су Вуку слали приче, најчешће, заиста и нису били њихови приповедачи, а потом, Стојановић је ово рекао у намери да Вука похвали, у чему, треба признати, и нисмо увек били ни одмерени ни прецизни.

Вероватно нећемо много погрешити ако исту ствар имамо на уму и кад је у питању Мојашевићево истицање Вука – опет поводом његове збирке народних приповедака – као „књижевника и једног од најистакнутијих, ако не и најистакнутијег творца и српске уметничке прозе”. Миљан Мојашевић, додуше, у први план истиче Вуково настојање да у народ-

¹ Вук Стеф. Караџић, *Српске народне приповијетке*, приредио др Мирослав Пантић, Просвета, Београд, 1969, 57–58.

² Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд, 1924, 651.

ним причама „оствари склад језички и стилски лепога, с једне стране, и уједно дубоко народскога, с друге стране”. Вук се, вели, трудио да му реченица буде „што лепша и уједно што народскија и, према томе, што јаснија и што течнија”. Он је, очигледно схватио да је не само могуће него чак и неопходно напореда истицати Вуков приповедачки дар и истински народни карактер приповедака које је он скупио и опремио за штампу. Па ипак, у овој би прилици посебно ваљало истаћи Мојашевићеву сцену да би без Вуковог удела многе збирке из његове збирке једино могле „послужити као фолклористичка грађа и ништа више”. Но, ценећи Вуков рад на нашим народним приповеткама као „једне врсте” књижевни посао, Мојашевић је далеко од тога да тај метод препоручи и другима. Шта више, за њега „не може бити данас ни дискусије о томе да и народне приповетке... треба тачно бележити и тачно издавати”, и подсећа да би оне као такве могле „послужити и истраживачима као језичка и друга грађа”³.

Ово тачно бележити и тачно издавати могло би се можда и прихватити, али само под условом да је и народна прича – бар онолико колико и народна песма – *готово књижевство*. Она то, међутим, није. Нису то ни други облици усменог стварања, па чак ни народне пословице, пошто се и оне, врло често, „различно говоре”. Ако је, дакле, променљивост „главна одлика усменог песништва”⁴, онда не може да буде спорно ни то да су право на употребу различитих облика тог песништва, према томе и њихово мењање, имали сви, у најмању руку: сви они који су га сматрали и осећали својим. Зашто међу њима не би био и Вук Стеф. Караџић? Вреди се стога запитати: шта је више *народна*, а шта више *прича* – оно што је излазило испод пера полуписменог трговчића Груја Механџића, или некога њему сличног, врло често и као приповедача народних прича од њега далеко мање даровитог, или је то обоје и пре и више оно што је настајало после Вуковог поправљања њихових записа, односно казивања? И друго питање: ко је више од оног свакодневног и обичног народног начина певања и приповедања удаљавао песму, односно причу: да ли Вук Караџић или, рецимо, Старац Милија, који, богомаи, није увек ни имао на уму то да народне песме не би смео певати *по своме укусу*, нити је, с друге стране, имао појма о томе да би се то како он пева могло прилично разликовати од онога како су те песме други певали и казивали.

³ Д-р Миљан Мојашевић, *О Вуковој стилизацији српских народних приповедака*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901–1951, Београд, 1953, 300–315.

⁴ Владан Недић, *О усменом песништву*, приредио Мирослав Пантић, СКЗ, коло LXIX, књ. 462, Београд, 1976, 4.

Може се, и с правом, приметити да је управо добро што се баш тако – спонтано и природно – понашао Старац Милија. Треба, међутим, рећи да ни Вук Караџић – управљајући се првенствено „по својству Српскога језика” – није вршио никакво насиље над својим схватањима и склоностима. Он од самог почетка свога књижевног рада свесно није хтео, а већ доцније, вероватно, није ни могао друкчије да мисли и да пише него језиком и фразом народних приповедача. Према томе, он је тим истим приповедачима могао помоћи да се што лепше и јасније изразе само служећи се оним што су му они нудили. А лични печат и стваралачки допринос можда је виднији у Милијиним, а поготову Вишњићевим, песмама него у Вуковим приповеткама, па опет сви те песме сматрамо народним, док се приповеткама понекад то својство одриче.

Ми ниједног тренутка не смемо сметнути с ума да Вуку није била намера да нам нуди само занимљиву језичку грађу, него је, напротив, желео да своје све бројније читатељство обрадује правим народним приповеткама које ће бити „углед народнога језика у прози”⁵. Иначе, први који је код нас истакао захтев да се и народне приповетке бележе верно, и да се при том ништа не мења, био је управо Вук Стеф. Караџић. Препоручујући се свима за нове текстове народне прича, он ће додати и ово: „Само молим свакога ко би их писао да он не поправља ништа, него да пише управо онако као што му их ко успривовиједа”. Захтев је, рекло би се, чак и претерано строг: не сме се поправљати *ништа*, а то се односи без изузетка на *свакога*. Једини изузетак може да буде Вук лично – најбољи познати нам приповедач и заналац народних прича свога времена.

И он ће, уосталом, мењати и поправљати само „гдје буде потребно”⁶. Понашаће се, дакле, баш као и Тешан Подруговић кад су биле у питању јуначке народне песме. А и Тешан је у свом послу, по Вуковој оцени, био не само „први” него „и једини између свију”. О томе он на једном месту каже: „Тако ја мислим да какав Подруговић данас чује најгору песму, он би је после неколико дана казао онако лепо по реду као што су и остале његове песме, или је не би ни упамтио, него би казао да је то будалаштина која није за памћење ни за казивање”⁷. Можда ће неко рећи да би, као језичка и друга грађа, чак и оно што је Вук називао будалаштином или

⁵ Вукова објављенија, огласе скупио и за штампу приредио Голуб Добрашиновић, Београд, 1976, 54.

⁶ Вук Стеф. Караџић, *нав. дело*, 60.

⁷ Вук Стеф. Караџић, *О српској народној поезији*, за штампу приредио и предговор написао Боривоје Маринковић, Просвета, Београд, 1964, 151.

лудом песмом могло да буде занимљиво. То је, несумњиво, тачно, али је тачно и то да су Вукови захтеви увек били изнад тога.

Да је, пак, Вук, без обзира на истакнуте разлике, видео и битне сличности у погледу улоге и значаја народних приповедача, на једној, и певача, на другој страни, сведоче и ове његове речи: „Какогађ што један човек љепше и јасније говори од другог, тако и пјесме пјева и казује”⁸. Па ни Вуков однос према ономе што је добијао од приповедача и многих певача није се у оној мери разликовао као што би се то могло помислити на основу његовог запажања које смо навели на почетку овога рада. Заправо, данас је већ сасвим добро знано да је Вук, иако је на више места истицао да певач није, поправљао и народне песме, разуме се, тамо где је по његовој оцени то био потребно.

Вук је, дакле, кад су биле у питању народне приповетке, савршено добро знао и шта је имао у рукама, и шта је из тога хтео да добије, и – што је најважније – знао је како се то постиже. За њега је народно у усменом песништву, очигледно, готово исто што и *постојано*. То је, подсетимо се, био и главни разлог што је пуних двадесет година заобилазио тужбалице, које, бар према његовој првобитној процени, нису *постојане* у изразу, пошто сваки тужи „како ко осјећа и зна”⁹. Али кад се нешто касније уверио да чак и у тужбалици сестре Батрићеве из *Горског вијеница* „нема ниједне ријечи коју покајнице по Црној Гори нијесу говориле”, он је и њу штампао заједно са народним тужбалицама из Рисна¹⁰. Не чини ли се стога да се Вук, узимањем речи, односно формуле, као мере и доказа за колективност и постојаност у народним умотворинама, јавља и као претеча неких временски нама веома блиских теорија. Могло би се чак рећи да се Вук својим поступком са Његошевом тужбалицом у великој мери усамио међу својим савременицима, па и потомцима, кад је у питању схватање појма *народног* у књижевности. Натерао нас је, заправо, да се запитамо: да ли је нешто пре, и више, *народно* зато што га је испевао или испричао било који неписмени појединац, или, пак, зато што је то тако срочено да га колектив – без обзира на то ко је то учинио – прихвата као своје? А тај појединац, ма ко он био, брзо и радо биће заборављен, пошто народ, као што се зна, ни у свом сећању не воли многима да дугује.

Замуцкивање и *будалаштине* не смемо проглашавати народним па ма из чијих уста да су изашле. Ми морамо признати да ту, и као грађа, а

⁸ Исто, 96.

⁹ Исто, 254.

¹⁰ В(ук) С(теф.) К(араџић), *Ковчежић* за историју, језик и обичаје Срба сва три закона, У Бечу, 1849, 114.

поготову као делови народних прича, веома сумњиве вредности реченице какве је Вук могао наћи у неким својим записима. За ову сврху биће довољно ако наведемо само неколико примера: „Кад један пут шпацирали”, или: „Сад имамо термин кад ћемо се ударити”, и последњи: „Он дао себи звати бербера”, и слично. Ако већ народ сам није хтео да памти и другоме казује *будалаштине*, зашто би то онда у њихово име чинили сакупљачи и приповедачи народних умотворина. А њихов посао, треба нагласити, заиста није био нимало једноставан, јер он, ако није достојан народа, ако изневерава уметнички ниво и дух њиховог песништва, без обзира на то да ли се радило о прози или стиху, боље да сасвим изостане.

Има, међутим, истине у оцени да је Вук „пропустио да и за приповетке иде непосредно у народ”¹¹, а поготову је тачно да није онако упорно и дуго трагао за добрим приповедачима, као што је то чинио за добрим певачима. Уколико је, међутим, желео да се мање меша и у посао народних приповедача, они су морали бити бољи и пробранији и од народних певача, јер и рђав певач може саопштити добру песму, ако му је памћење поуздано, а лош приповедач тешко да може испричати и осредњу народну приповетку, пошто се оне не уче напамет, јер и нису *постојане*, нису *готово књижевство* као народне песме.

Најсмелију оцену Вуковог рада на народним приповеткама изрекла је Маја Бошковић-Stulli, која је и сама стекла код нас лепе заслуге и као сакупљач и као познавалац ове врсте народних умотворина. Она, наиме, тврди да је Вук у овом послу био „оптерећен”, и то „једном великом обавезом”. Више него до правих народних приповедача њему, вели, бијаше стало до тога „да створи модерни српски језик”¹². Сам Вук о српском језику и своје старању око њега каже, међутим, и ово: „Коме Србину српски језик не ваља, нека га исправља по своје укусу, и нови нека гради,... а ја ћу само готово да скупљам, оно што је народ српски већ измислио”¹³. Јасно је да се ове Вукове речи – за које је одиста тешко доказати да су произвољне – нимало не подударaju са оним што тврди поменути аутор.

То да је Вуково стилизовање народних приповедача у потпуности било одређено и условљено „стварањем књижевног језика” – према Маји Бошковић-Stulli и његовој главној обавези – „види се”, вели она, и по томе што је замерао Доситеју Обрадовићу да у његовим баснама није „чист” народни језик. Не ради ли се овде, о малој забуни. – Вук поводом Доси-

¹¹ Д-р Миљан Мојашевић, *нав. рад*, 314.

¹² Маја Бошковић-Stulli, *Усмена књижевност као умјетност ријечи*, Младост, Загреб, 1975, 145–151.

¹³ Вук Стеф. Караџић, *Српске народне приповијетке*, 9.

теја говори о *чистом народном*, а не о некаквом модерном књижевном језику, за који, уосталом, од Маје Бошковић-Stulli дознајемо да „у ономе часу” још увек није био ни остварен¹⁴. Указујући, сем тога, на Доситејева језичка огрешења у баснама, Вук не вели: Србин *треба* да каже, како би се могао понашати онај ко прописује језик и језичка правила, него вели: *Србин би казао*¹⁵. Понаша се, дакле, као неко ко не гради и не измишља ништа ново, већ само ослушкује; ко се у оваквим стварима андрићевски пита: „Да ли би људи нашег језика у једном одређеном тренутку свога живота заиста изговорили вашу реченицу и признали је као своју”¹⁶. И одиста, као да је изнад свакога Вуковог потеза пером, поготово кад је реч о раду на народним приповеткама, лебдело управо ово питање. А у његовој глави било највише правих народних речи, и у њој су се оне најчешће и најбрже слагале онако како су то вековима навикле да чине у народном говору, у песми и причи. И коначно: ваљало би имати на уму и ово: у време док се Вук, према оцени поменутог аутора, мучи око стварања „још неоствареног” модерног српског књижевног језика, свет се већ увелико диви лепоти српских народних песама, и преводи их на своје језике.

Утисак је да се и овде можемо ослонити на Андрићеву оцену, који каже да су „главни предмет и последњи циљ свих Вукових испитивања а и напора” били „стварност и жив човек у њој; у првом реду говор и књижевни израз тога човека”¹⁷. Дакле зато, а делом због своје „једноставне и кристалне духовне структуре”, Вук је за Андрића прави доказ за истинитост тврдње „да су писци, у ствари, сведоци, а речи сведочанства”¹⁸. Лепше признање и од меродавније личности тешко да је Вук и могао добити за свој језик и књижевни рад, па и онај о коме је овде реч. Међутим, кад се радило о усменом приповедању, Вуков труд и умеће били су подређени тежњи да се замишљеном народном приповедачу само помогне како би он сам, својим језиком и стилем, посведочио властито искуство, схватање и веровање.

Иначе, Вуков поступак у раду на народним приповеткама, у ствари, је зависио од тога да ли је он пред собом имао запис каквог сарадника, или је, пак, причу исписивао према властитом сећању. У првом случају његов се посао сводио на то „да се која ријеч премјести, или дода, или

¹⁴ Маја Бошковић-Stulli, *Нав. дело*, 146.

¹⁵ Вук Стеф. Караџић, *Српске народне приповијетке*, 10.

¹⁶ Иво Андрић, *Историја и легенда* (есеји, огледи и чланци) II, Сарајево, 1976, 81.

¹⁷ Иво Андрић, *Уметник и његово дело* (есеји, огледи и чланци) II, Сарајево, 1976, 81.

¹⁸ *Исто*, 87.

изостави”¹⁹. То, дакако, није мало, пре може да буде све – цела вештина писања. Међутим, његова је намера била да се тим поступком, пре свега, васпостави онај толико препознатљиви дух народне фразе, али, исто тако, и да се сачува изворни тон приповедања који је остварен уношењем локалних говорних особина. У другом случају приповетку је, заправо, ваљало *писати*, а у писању, зна се: „треба мислити и ријечи намјештати”, али у овом случају не онако како би то учинио било који појединац, па чак ни Вук, причајући своју причу и у своје име, дакле, „по своме укусу”, него онако како би то *могао учинити* добар, по могућности чак и најбољи, народни приповедача, да је којом срећом сакупљач на њега наишао. Па и тада би се, вероватно, имало шта радити, јер једно је слушати даровитог приповедача-усменара, а друго читати те исте речи без пратње оне сугестивне игре његових очију, обрва, руку, а поготову гласа, тог драгоценог „звучовног збивања”, које се у запису готово ничим не може надокнадити.

О лепоти и својеврсним предностима даровитог усменог приповедача говорили су многи па и Иво Андрић поводом свог умног и ненаметљивог „заменика” у овом послу, фра Петра. „Никад се”, вели Андрић, „не би могло потпуно казати у чему је управо била лепота његовог причања. Али, поред тога, око сваке његове речи лебдео је још нарочит призвук, као неки звучни ореол,... који је остајао у ваздуху и титрао и онда кад је изговорена реч угасла. Због тога је свака његова реч казивала више него што она у обичном говору значи. То је изгубљено заувек”²⁰. И одиста: како и чиме у запису усмене приче надокнадити сво богатство и „шаролико измењивање различитих форми мелодијског кретања говора, широко развијени низ средстава мимичке и гестикационо-пластичне сигнализације?”²¹ Већ та околност обавезује скупљаче да на много места покушају речју да изразе оно што је казивач приче саопштио на други, најчешће, далеко експресивнији начин.

Народ је упозоравао да није свачије испод села певати, пошто јавно ваља да пева само онај ко уме, кога грло служи. Сличних упозорења за усмену причу и причање, на жалост не постоји. И заиста, ретко ће се ко упустити у то да прави кућу или шије одело, ако се у том послу није већ окушао и доказао, али ће зато већина причати приче, мада никада и никога нису уверили у то да за тај посао имају потребну вештину, дар и

¹⁹ Вук Стеф. Караџић, *Српске народне приповијетке*, 60.

²⁰ Иво Андрић, *Труп у збирци Жеђ*, Просвета, Београд, 1963. 139.

²¹ В. В. Виноградов, *Стилистика – Теорија поетског језика – Поетика*, Завод за издавање уџбеника Сарајево, 1971, 33.

знање. А народна прича, бајка поготову, је, „у ствари, увек импровизација. Њен сиже само је схема, њено бележење – само појединачан случај”²². Наивно би, дакако, било веровати у то да је сваки од тих појединачних случајева прича, а поготову народна, али сваки од њих може да буде, мање више, занимљива језичка и друга грађа.

У начелу постоје само два пута да се дође до праве народне приче. Најбоље би било тражити и стрпљиво бирати правог народног приповедача у колективу, којих, иако су права реткост, готово увек има. Други начин не искључује први, а састоји се у томе да неко, ко је „за тај посао”, сам покуша исправити оно што је појединац покварио, да пронађе праву реч и фразу тамо где је он муцао и посртао, дремао и правио оплазе. Одувек је то бивало да онај који слуша понуди сликовитију и прецизнију реч ономе који говори, па зато што говори и нема довољно времена да бира и смишља. Због тога он понуђену реч, или чак цео израз, најчешће са захвалношћу и без зазора, прихвата.

Са мање или више успеха то су радили многи скупљачи; Вук је то, већина тако мисли, радио најбоље. Истицао се у томе и његов ученик Вук Врчевић, мада га је ту и тамо изневеравало осећање мере, због чега је долазило до претеривања и гомилања изрека и оних такозваних у обичај узетих речи. А неодмерена употреба сликовито народног језика и стила, упозорава Иво Андрић, лако може да прерасте „у једну нездраву појаву” и да изобиље претвори у сиромаштво. Он се стога залагао за то „да на неки начин превазиђемо Вука оставши му верни”, пошто се „са тог темеља, са те основе несумњиво силазити не сме, јер тамо даље настаје анархија и неред”²³.

Помажући народним приповедачима да се изразе, Вук није имао намеру ни да ствара нови језик ни да пробија нову стваралачку стазу, већ је, захваљујући своме знању и умећу, настојао да погоди стазу којом је народ најчешће ишао, и коју је он сам пробио. Али и та се стаза за несигурно појединачно памћење и знање, местимично губила испод мреже различитих трагова и сутражица оних који лутају, који правог пута не могу да виде, или једноставно воле да деврље у страну. Међутим, чак и најмуцавије казивање неке народне приче ономе ко је умео да слуша откривало би понеки *знак поред пута* којим се ваљало кретати. Вук је, као ретко ко, знао да у појединачном и случајном открије, а потом постави у одговарајући контекст, оно што је постојано, а да, на другој страни, уклони готово све

²² *Поетика руског формализма*, избор текстова, предговор и белешке Александар Петров, Просвета, Београд, 1970, 242.

²³ Иво Андрић, *Историја и легенда*, 34.

оно што људи његовог језика не би признали као своје. Он се чак и први српски устанак трудио „да опише све онако просто, без икакве мајсторије и филозофије, као што би Србин Србину приповедао”²⁴.

Према томе, својом стилизацијом народних прича Вук не само што није квариио њихов колективни дух него га је заправо васпостављао и тамо где је он био од стране лоших приповедача изневерен и нарушен. Народној причи и није једноставно онако усмено дати завршни облик, пошто је, збиља, тешко, такорећи у ходу, „држати равнотежу делова”, на прави начин „размештати појединости”, и уопште „глатчати и дотеривати”²⁵. Чак и у писаној књижности већина прича је тек „подношљива, радна верзија коначног и савршеног текста, који каткад сањамо али га не можемо досећи”²⁶.

Има код Вука, особито у *Рјечнику*, и таквих текстова који су више обавештење о причи него што су права прича. Најчешће је, ипак, у питању и једно и друго, само обоје у крајње згуснутом облику. Ту је он заиста цедио „голу садржину” приче, а најављивао ју је такође кратко и непосредно: *приповиједа се да је*, односно: *приповиједа се како је*, или још једноставније: *приповиједају*. Те су приче, најчешће, што би рекао Виктор Шкловски, „развијање језичког материјала”. Њих има приличан број, а ми ћемо овде, као пример, навести само једну. Иза речи *отпуцавати*, која није преведена ни на немачки ни на латински, следи текст: „Кад су у Хрватској 1812 године скупљали новац да купе барута да пуцају на весеље што су Французи ушли у Москву, заишту у шали од некака слијепца да и он што да, а он говори: 'Добро: ја ћу сад дати, али кад станете *отпуцавати*, онда да не иштете од мене”²⁷.

Разуме се само по себи да је Вук на неким, и то првенствено на плану израза јер се, збиља, строго чувао померања смисла и мењања садржине, остварио и личније стваралачке продоре у народним приповеткама. Он је, међутим, и за то подстицај добијао из народног говора, који је умео да чује и ослушкује, а врло ретко, и то углавном несвесно, подстицај је могао да стигне и са неке друге стране. Кад, на пример, у једној реченици бајке *Златна јабука и девет пауница* „он се стресе” замени са „а он махне главом и снагом”, он то, очигледно, чини не само у духу већ, највероватније, и под непосредним утицајем стиха „Махну главом и осталом

²⁴ Иво Андрић, *Уметник и његово дело*, 88.

²⁵ Војислав Ђурић, *Говор поезије*, III, Просвета, Београд, 1980, 123.

²⁶ Видосав Стевановић, *После десет година*, поговор књизи *Рефуз Мртвих*, СКЗ, Београд, 1979, 274.

²⁷ Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*, У Бечу, 1852, 479.

снагом” из песме хајдука Стојана *Женидба краља Вукашина*. Али кад у бајци *Аждаја и царев син* из чиста мира дода реченицу „Почне се и сутон хватати”, онда он то, по нашем осећању, не чини чак ни у духу народног говора. Уз реч *сутон* Вук у свом *Рјечнику* није навео ниједан пример из народне песме или приче којим би могао потврдити његову употребу и у народном говору. Међутим, примера као што је први има веома много, док би се за други могло рећи да је остао усамљен.

И да закључимо: да Вук приповедачима од којих је бележио и слушао народне приче није помогао да се, разговетно и у духу народног говора, изразе, ми бисмо данас у његовој оставштини имали свакако занимљиву грађу о томе како се у народу најчешће усмено приповеда, али тешко да бисмо имали народне приче. Овако имамо и једно и друго.

* Рад је претходно објављен у зборнику
Научни састанак слависта у Вукове дане, 15/2, 139–147.